

СВЕТИЛИЩЕТО В КЪСНОХАЛКОЛИТНИЯ НЕКРОПОЛ ВАРНА I¹

Светлозар Попов , Яни Янев

АНОТАЦИЯ: Авторите приемат, че в югоизточния край на Варненски некропол I, може да се обособи квадрат, включващ най-богатите на находки, действителни и символични погребения. Откритите тук погребения, в това число на първия и последния „цар“ на общността, както и на пет двойки божества им дава основанието да обосноват хипотезата, че хората обитавали района са приемали това място като свещено, поради което го определят и именуват „СВЕТИЛИЩЕ“. Именно тази територия, авторите предлагат да бъде върната към нов живот чрез нейното реконструиране, възпроизвеждане на находките и социализация, в почит към нейните създатели и като израз на отговорността ни към съхранението и представянето на този единствен по рода си културен паметник, оставен ни в наследство, пред световната общественост.

Ключови думи: халколит, Халколитна култура Варна. Варненския некропол, първото обработено злато в света, първите царе, първите богове, светилище.

THE SANCTUARY IN THE LATE CHALCOLITHIC NECROPOLIS „VARNA I“

Svetlozar Popov, Yani Yanev

ANNOTATION: The authors assume that in the southeastern end of Varna Necropolis I, a rectangular zone can be distinguished, which includes the most valuable and rich actual and symbolic burials. The burials which were discovered there, including the first and last "king" of the community, as well as five couples of deities, allows the authors to raise the hypothesis that the people who lived in the area accepted this place as sacred, which is why the place is defined and designated "SANCTUARY". Therefore the authors propose that this territory should be brought back to a new life through its reconstruction, reproduction of the findings and socialization, in tribute to its creators and as an expression of our responsibility towards the preservation and exposition of this one-of-a-kind cultural monument, left to us as a legacy, for the world community.

Keywords: chalcolithic, Chalcolithic culture in Varna. Varna necropolis, the first worked gold in the world, first kings, first Gods, sanctuary

¹ Докладът е публикуван, с някои редакционни различия, и в сборник статии посветени на 50та – годишнина от откриването на Варненския халколитен некропол I “Халколитния некропол Варна I и златния век - хора, царе и богове”, автор Св.Попов, изд.”Атеа Букс”, 2022г., ISBN:978-619-762-426-7, където съавторството върху статията “Светилището в къснохалколитния некропол Варна I” е посочено на стр.12;

Тази година късно халколитният некропол Варна I навършва 50-годишен юбилей от неговото откриване през 1972 г. Обикновено украсяваме юбилеите с прилагателните-светъл, забележим, световно значим и пр. и пр. , но дали можем да кажем същото за нерадостната съдба на това уникално и единствено по рода си, в Света, откритие, останало недопроучено под тонове боклуци, научна инертност и политическо безхаберие, пренебрегващи неговата изключителност. Откритието е удивително, защото намереното в некропола позволява да реконструираме живота на праисторическия човек отпреди цели шест и половина хиляди години. А изненадите бяха толкова многобройни и толкова големи, че дори и учените трудно ги приемаха за нещо реално. Некрополът разкрива, че общността живяла край праисторическия Варненски залив по време на каменно-медната епоха е била социално диференцирана, с висока трудова и социална организация, начело с вожд и достигнало в общественото си развитие нивото на цивилизация. Че тук е зарито първото злато на земята, дело на човека, поставило началото на легендата за Златния век, чакало цели 6500 г., за да бъде открито повторно и да заживее нов живот в музейните зали.²

Много са загадките, пред които ни изправя некрополът. През периода 1972- 1991г. изследователите направиха много, за да разкрият една значителна част от неговата територия. Дотогава бяха проучени 308 гроба, след което абсурдно и необяснимо защо, разкопките бяха преустановени цели 30 години. Прекалено дълго време, изгубено безвъзвратно за науката и човешката история, световната общественост, за нас българите и най-вече за варненци. През изминалата 2021 г., след няколко годишните съвместни усилия на археолозите от РИМ Варна и конкретно на ст.н.с. Владимир Славчев, в партньорство с членовете на Сдружение “Варненски некропол Г”, символично, в месеца на неговото откриване, на 4.X. 2021г., бяха подновени разкопките на некропола и бяха разкрити нови 14 гроба. На следващата 2022 г. работата продължи и бяха открити още три гроба.

За жалост получените резултати не са обнадеждаващи и ако не грешим, повечето проучени гробни ями съдържат купчинки с натрошени кости, а не скелети или дори части от такива, както е било в изследваните до 1991 г. гробове, докато бе жив ръководителят на проучването му Иван Иванов. И без да сме специалисти за нас този факт и почти пълната

² Попов Св., Янев Я. “Светилището в къснохалколитния некропол Варна I” стр.162 , включена в сборник “Халколитния некропол Варна I и златния век - хора, царе и богове”, автор Св.Попов, изд.“Атеа Букс”, 2022г., ISBN:978-619-762-426-7,

липса на новооткрит погребален инвентар подсказва, че вероятно некрополът е бил разграбен в предходните 30 години, оставен без какъвто и да е надзор, от иманяри и като че ли твърде „планово“. За нас остава трудно обяснима многогодишната апатия към този обект от страна на варненските археолози и ръководството на РИМ Варна, знаейки за заявената от тях, почит, уважение и признателност към делото на Златния Иван. Необяснима за нас остава и видимата и невидима, също многогодишна, съпротива на идеята за социализация на некропола или подновяването и довършването на проучването му. Видимото подценяване на значението на този обект и от страна на Държавата доведе до приватизацията на 4,3дек. от територията на некропола^{3,4}. За авторите това беше и една от съществените причини да инициираме създаването на сдружение „Варненски некропол Г“, което си постави като главни цели възстановяване на разкопките и бъдещата социализация на некропола. А дали съмненията ни относно причините за апатията и съпротивата някой ден ще бъдат разсеяни? Оставаме с надежда това да се случи!"

Находките от първоначалното разкриване на некропола и продължилите, след това многогодишни научни изследвания, се увенчаха и с най-задълбоченото датироване на некропола, направено върху 80 проби от кости в оксфордска лаборатория. Така се установи, че той е съществувал в периода 4550 – 4320 г.пр.Хр.⁵ и това повдигна нови парещи въпроси пред праисториците.

Посещението, на авторите през миналата година, на провежданите от д-р Славчев, разкопки на некропола и запознаването на място с новоразкритите артефакти, дадоха повод за размисъл и нови анализи върху направените през годините открития, които ни помогнаха да изградим и нова гледна точка върху тях. Тази нова гледна точка стои в основата на научната хипотеза, която предстои да изложим.

В некропола бяха установени и проучени два типа погребения – реални, с костите на погребаните и символични – без никаква следа от кости, но много често едни от най-богатите. И те не бяха някакво изключение, тъй като бяха на брой 47 и подсказваха, че са резултат на неизвестна закономерност. Самите символични погребения бяха разделени на три групи гробове, както следва. Първата група включва богати мъжки гробове, втората

³ Виж в. „Народно дело“, 21.09.2010 г.” Златният некропол-частна собственост.....”

⁴ Росица Колева.” Некрополът вече е частен” – в <http://pozvanete.bg/news.php?id=73960&lpa=3>

⁵ Славчев Вл., „Варненският халколитен некропол е по-стар от предполагаемото“. Интервю в Радио Варна, 30.01.2018

група – женски гробове с глинени маски, а третата – кенотафи – символични гробове, които по съдържанието си не се различават от обикновените погребения с покойници ⁶.

Струва си обаче, говорейки за „феномена Варна” - златния Варненски некропол, да го опознаем малко по-задълбочено, за да бъдем по-точни в преценките си. Археолозите добре знаят, че обичайното за Балканите трупололагане още от неолита е тип хокер, т.е. тялото на покойника е полагано в гробната яма свито в ембрионална поза и е полегнало на лявата страна. В случая с Варненския некропол и на останалите некрополи от културата Варна (Варна II и Варна III, Дуранкулак и Девня) се срещат погребенията по гръб в изпънато положение, а от хокерите доминират тези, положени на дясната страна. ^{7,8}

Ето и цялостната картина. От общо 308 проучени гроба символичните, т.е. без кости са 47. От 261 гроба с кости при 160 гроба може да се определи начина на трупололагане. В изпънато положение по гръб са 93, а хокерите са 67. При останалите 101 това не е възможно поради състоянието на гробната яма, която е била увредена или разрушена, както и поради състоянието на скелетите, в което са намерени. Следва да се знае, че има и гробове, при които скелети не се откриват, а единствено разхвърляни и умишлено натрошени човешки кости, за които се предполага, че са на хора с физически или психични недъзи или за препогребани покойници .

Променена е и ориентацията на трупололагане, като старата, при която главата е на изток, а краката на запад - типична за останалите балкански неолитни и халколитни култури, е заменена с ориентация на главата север/североизток – юг/югозапад ^{9,10}. Като цяло погребенията са единични, но има и случаи, при които това правило не е спазено. Така например известни са пет гроба с по два скелета (№ 28, 29, 33, 67 и 104), а гроб № 102 е с три скелета.

⁶ Ivanov, I. Die Ausgrabungen des Graberfeldes von Varna. – In: Macht, Herrschaft und gold. Saarbrücken 1988, 52-58;

⁷ Тодорова, Хенриета. Каменно медната епоха в България. София, 1986, с.193-196;

⁸ Аврамова, Мая. Мит, ритуал и злато на една „несъстояла се цивилизация”. – В: Иванов, Иван и Мая Аврамова. Варненски некропол. София, 1997, с.7-10.

⁹ Тодорова, Хенриета. Каменно медната епоха в България. София, 1986, стр.183-192;

¹⁰ Славчев, Владимир. Варненският халколитен некропол – археологически данни и социално-икономически контекст. – В: Варна – праисторически център на металообработката, под редакцията на Русев, Руси, Варна, 2010, с.18-21.

Освен казаното за вида трупологане, антрополозите откриват скелети от два антропологични вида. Едните принадлежат към стария местен медитерански тип неолитно население, присъщо за целите Балкани и те са погребани предимно в състояние на хокер. Вторият тип скелети са по-масивни и с по-грубите кости на северен тип кроманьонидно-протоевропейско население, което не е типично за Балканите и, което се появява в края на неолита с възникването на културата Хаманджия в Добруджа ¹¹.

По отношение на богатството на вътрегробния инвентар гробовете се делят на бедни и богати, като условно могат да се въведат допълнителни критерии, преципиращи това делене на степени, така както прави това Л. Манолакакис ¹². Най-общо обаче можем да кажем, че като цяло богати са значителна част от символичните погребения, докато гробовете с останки от мъртъвци са значително по-бедни. Разбира се, с едно ярко отклонение от това правило, имайки предвид “царския” гроб № 43.

Особено важно за работата ни е, че обобщавайки данните от открития инвентар и анатомичното изследване на костния материал в съответния гроб, археолозите са успели да разграничат инвентара по половата принадлежност на покойника. Така например “царският” гроб № 43 е със сигурност на мъж. Инвентарът при мъжките гробове включва някакво масивно сечиво – брадва, чук, длето от камък, кремък, кост или мед, някои от които с по-представителен вид, с функциите и белезите на висшата власт – брадва-жезъл със златни обковки. Към мъжкия инвентар принадлежат масивни златни гривни, тежки медни оръдия и оръжия, кремъчни сечива и особено големите представителни кремъчни ламели (дълги над 30 до 42 см), владетелски скиптъри от брадва-чук било от рог на елен, мед или камък, често със златни обковки, части от оръжия за лов или бой – бойни брадви, върхове на копия и стрели, обковки за лък, нанизии от златни, малахитови, кварцови, каолинови и други видове мъниста, златни, спондилусови и медни гривни. Като цяло мъжките гробове са по-богати на инвентар и особено на ценни златни украшения и медни сечива от женските.

¹¹ Йорданов, Йордан и Георги Маринов. Археологическо проучване на костния материал от раннохалколитните гробове до град Варна. – В: ИНМВ, 1978, с.94-100; Маринов, Георги. Предварителни резултати от анатомичното проучване на костите от Варненския некропол. (гробове № 1 - №179). В: Варна – праисторически център на металообработката, под редакцията на Русев, Руси, 2010, с.33-56.

¹² Манолакакис, Лорънс. Функцията на големите пластини от Ваорненския некропол. – Археология. 2002, № 3, с.5-17.

Артефакти, определящи един гроб като женските са златни антропоморфни амулети, златни диадеми, златни и медни обеци, т.нар. ”шивашки комплекти”, (вретена, тежести за стан), пръстени, медни пластини, навити около предните зъби, игли за коса от злато или мед, огърлици, колани, медни и спондилусови украшения¹³ и накити от спондилус¹⁴.

Такова е положението при нормалните погребения на хора. Както стана ясно вътрегробният инвентар сам може да насочи към тяхната полова определеност като мъжки или женски. И това е важно да знаем, защото същата зависимост откриваме и при символичните гробове, което пък ни помага за ориентиране относно пола на “погребания”, без да разполагаме с костите му за критерий.

От своя страна символичните гробове създават представата за по-голямо разнообразие и авторите предлагат делбата им на групи, използвайки за целта различни критерии. Така например Иван Иванов разграничава следните групи символични гробове.

В първата група авторът поставя трите видимо отличаващи се по богатството си символични гробове: № 1, 4 и 36 с мъжки инвентар.

Втора група са гробовете с глинени маски на човешки лица. Това са гробове № 2, 3 и 15 и съобразно инвентара си те са женски. Глинените маски са с естествени човешки размери, а върху тях са били поставени златни предмети, подчертаващи по-важните части на лицето: правоъгълна пластина за устата, по две леко изпъкнали кръгли пластини на мястото на очите, на мястото на зъбите били поставяни златни “гвоздейчета”. Челото украсено с диадема, ушите са белязани с по няколко броя златни обеци, а под маската, на мястото на шията, е била поставяна огърлица с един или два златни антропоморфни амулета. Тази група включва също три гроба.

Трета група символични гробове са т.нар. “кенотафи” и групата включва останалите близо 40 гроба. Инвентарът им е сходен с тези на обикновените погребения. За тях се

¹³ Тодорова Х., „Към проблема за т.нар. „символични погребения от енеолитния некропол Варна I.“ – сп. „Добруджа“, бр. 9, 1992, с.73.

¹⁴ Спондилусите (*Spondylus*) са род морски мекотели, единствени в семейство спондилусови (*Spondylidae*). Живели са преди много години в топлите морета. Черупките им са били ценени през неолита и енеолита за изработка на накити: халки, огърлици, обеци, гривни. През времето на културите Хаманджия, Сава и Варна те са внасяни в големи количества от Егейско море, въпреки, че автори като Е.Комша допускат, че са се появили и в Черно море, без обаче свидетелства за това. С намирането им се обяснява връзката между културите по българските земи и тези от Егейско море и Средиземноморието. Освен това мидите Спондилус, Денталиум са доказателство за морските връзки в древността извън Черно море и за възможностите на корабоплаването. http://www.su-varna.org/izdani/2014/KNVn-2014/pp_78_87.pdf ;

предполага, че става въпрос за погребения на хора, починали надалече от селището или заминали надалече и изчезнали за близките си. Такова е наложилото се мнение, но фактите сочат нещо друго. Освен посочените шест богати гроба № 1, 2, 3, 4, 5 и 15, налице са още цяла поредица богати символични гробове и на първо място тук е гроб № 36. Освен него обаче богати са и гробове № 26, 41, 97, 54, 195, 244, 270, 271, 272 и 273, а може би и други. Не са малко и гробовете със златни артефакти, но с по-ограничено тегло – до 4-5 грама. Те също повдигат въпроси и изискват отговори, които все още не знаем.

Изследователят говори и за **четвърта група**, при която не се открива цял скелет, вътрегробният инвентар е подреден нормално, а между него са разхвърляни човешки кости или фрагменти от такива. За тях той предполага, че са на починали хора с физически или психически заболявания.¹⁵

Обща особеност и за гробовете със скелети, и за символичните е, че богатите гробове са на значителна дълбочина като ямата е на 1,50-2,10 м. При обикновените гробове дълбочината е по-малка и много често е около 1-1,2 м, но има и по-плитки гробове на 0,40-0,50 м. Друга много характерна особеност специално на богатите символични гробове, описана от И.Иванов е откриването по цялото дъно на гробната яма на тъмен до черен цвят материя¹⁶ и точно тази особеност, на която обръща внимание изследователят, днес пренебрегвана от някои археолози, се оказва от решаващо значение за работата ни.

Много интересно е виждането на Х.Тодорова за богатите символични гробове. По този повод тя отбелязва: *“И тъй – анализът на гробните ями на “гробовете” без скелети от центъра на Варненския некропол показва редица общи белези: значителна дълбочина на ямата (150-210 см), сходни размери и ориентация и, което в случая е най-съществено, на дъното на всички ями е открит тъмен пласт, наречен от разкопвача “органична” материя, заедно с червена охра. Засега не са публикувани химически анализи, доказващи органичния произход на въпросния тъмен пласт. Затова си позволявам да отбележа, че макар при редовните гробове със скелети да е съвършено очевидно, че тялото е носител на значително количество реална органична материя, в тях не се наблюдава никакъв тъмен пласт. От друга страна е известно, че носителите на културата Варна са поставяли в*

¹⁵ Иванов, Иван. Варна и раждането на европейската цивилизация. – В: Иванов, Иван и Мая Аврамова. Варненски некропол. София, 1997, с.21-23;

¹⁶ Пак там стр.28,29,31,33,34,46;

гробовете само леко опалена до черно сакрална керамика, която най-често се открива в пръстта именно като черни петна. Проучените “погребения” на идоли от Дуранкулак съдържат също слабо изпечени до черно фигури, отчасти напълно разложени. Тези факти дават основание да се предположи, че откритият в първия и втория тип символични гробове от Варна “тъмен пласт” всъщност произхожда от разложена антропоморфна фигура от слабо опалена глина с височина близка до човешки ръст. Това се потвърждава и от т.н. “маски”, които представляват слабо опалени глави на такива идоли.”¹⁷

По-надолу Хенриета Тодорова се занимава със самия гробен инвентар като отбелязва: “Гробовете 1 и 4 се обединяват от липсата на “маски”, от огромното количество денталиум (1640 бр., 1400 бр., 2000 бр.), който очевидно произхожда от обшивката на облеклото или от погребалния саван, от големите кремъчни ламели, от златните гривни и златни нагръдни пластини (пекторали), от скиптрите с облечени в злато дръжки, от големите златни маниста, златни халки и обковки, от голямото количество кръгли златни апликации, от герданите от златни маниста, както и от богатия набор от медни оръдия, шила, т.нар. корубести идоли и съдове, в т. ч. и такива със златна украса. ... Сравнението на инвентара от тези два комплекса с този на гроб 43 показва твърде близко сходство с тази съществена разлика, че в № 43 липсва черната материя, защото присъства самия скелет. Налице е обаче червената охра, но липсва голямата пекторала; апликациите са по-малко и няма корубест “идол”. Близостта на двете явления е убедително указание за това, че в символичните гробове 1 и 4 са били положени изображения на мъже, които са имали по-висок ранг от ранга на погребания в гроб № 43. Златната правоъгълна пекторала е символът на този особено висок ранг. Тъй като тя не се среща никога със скелет, то би било логично да се приеме, че при “гробове” 1 и 4 става дума за мъжки божества. ... Друга група типологически сходни явления образуват т.нар. “гробове с маски”. Едно сравнение между № 2 и № 3 показва поразително сходство не само по отношение на оформянето на лицето, но и на целия останал инвентар. Денталиум се среща и тук, но в по-малки количества и депониран отделно, заедно с корубестия “идол”. Особено характерни са златната диадема с рогообразен израстък, редицата от по 7 малки златни гвоздейчета по долната устна,

¹⁷ Тодорова Х., „Към проблема за т.нар. „символични погребения от енеолитния некропол Варна I.“ – сп. „Добруджа“, бр. 9, 1992, стр.71-80;

чифтовете златни антропоморфни амулети като част от украшенията на шията, многобройните златни обеци (по четири на всяко ухо), медната игла (за коса?) с примчеста главичка и някакъв комплект от дарове във вързоп (?) от плат, обшит с денталиум, съдържащ корубест “идол”, съд и кремък (шевен комплект?) ... Разкопвача с право определя “гробовете с маски” като женски. ... Сходството на ситуацията в гробните ями на т.нар. “символични погребения” № № 2, 3, 4, 5 и 15 ни дава всички основания да предложим една различна от досега прокарваните схващания интерпретация на тези комплекси. Дендрограмите показват убедително тяхната близост, поради което **най-реално изглежда предположението, че в южната периферия на некропола са били едновременно церемониално депонирани три двойки мъжки и женски храмови идоли, да речем 1 + 2, 4 + 3, и 5 + 15. Разположението им на терена отговаря на това предположение.**¹⁸ .

Като се спира специално на установената едновременност на създаването на храмов комплекс в южната част на некропола голямата ни археоложка отбелязва: “Предложената тук интерпретация поставя от своя страна въпроса за причините, наложили едновременното депониране на идолите и храмовите съкровища. Този момент се отнася към края на културите Варна и Гумелница, маркирайки го по най-убедителен начин. Един толкова влиятелен и богат храмов център не се ликвидира току-така изведнъж. При това ликвидирането е станало съзнателно, церемониално и очевидно с ясното съзнание, че се слага край. Обстоятелството, че този край съвпада с края на цялата нео-енеолитна система в тази част на Югоизточна Европа, сочи комплексността и надрегионалния характер на причините. Екологическата криза в края на климатичния максимум и бързото покачване на нивото на морето са очевидно основните обстоятелства, довели до загиването на енеолитната протоцивилизация по западното Черноморие. Очевидно, в определен момент се е стигнало и до заливането на енеолитните селища във Варненските езера, в т. ч. и на храмовете. Разполагаме и с данни за нашествието на номади, идващи от североизток. Дали вестта за едно фатално военно поражение или обезлюдяването на района са били причина за решението на последните жреци да предадат завинаги на земята своите светии?”¹⁹ .

¹⁸ Пак там. Тодорова Х., „Към проблема....”

¹⁹ Пак там стр.82;

И така, гробовете в прочутия некропол Варна I се делят според наличието на човешки скелети и кости на обикновени гробове със скелети на хора и на символични – без такива. Според вътрегробния си инвентар те биват: мъжки, женски и детски, а също - богати, бедни и обикновени. Това, което открива Х.Тодорова е, че богатите символични гробове са били предназначени и в тях са “погребани” антропоморфните идоли на богове, направени от зле изпечена глина, в естествен за човека ръст. Такива гробове са № 1, 2, 3, 4, 5, 15, 41, 97 и др. Тя дори открива, че някои от тези гробове са положени така, като че ли по брачни двойки – мъжки и женски, като в случаите с гробове № 1 и 2, 4 и 3, 5 и 15. Тук е, разбира се и гроб № 36, който е обсъждан подробно в предходно изследване на д-р Св.Попов²⁰.

Нека кажем, че струпването на тези богати погребения в южната част на некропола е направила впечатление и на Иван Иванов. Още през 1988 г. той пише, че **разположените в южната част на некропола богати символични гробове № 1, 2, 3, 4, 5, 15 и 36 очертават един ритуален център**. Тези гробове се характеризират с редица общи белези: липсата на скелети на погребани хора, огромното количество златни украшения, наличието на черна маса и червена охра на дъното на гробната яма и тяхната абсолютна едновременност на депонирането се забелязват лесно и от пръв поглед²¹.

Х.Тодорова приема тезата за ритуалния център и допълва тази картина със: *„значителна дълбочина на ямата (150 – 210 см), сходни размери и ориентация и, което в случая е най-съществено, на дъното на всички ями е открит тъмен пласт, заедно с червена охра.”* И след няколко реда отбелязва нещо много важно: *„... като изключим гроб 43, който е малко по-ранен, всички сравнявани погребения се отнасят към финала на културата Варна – фаза Шв, момент, в който тази култура приключва съществуването си. Тази късна датировка се потвърждава от „гроб” 36, в който е налице антропоморфен амулет тип ранен Бодрогкерестур”²²*. А в края на статията се връща към темата за ритуалния център на И.Иванов като отбелязва: „Богатите „символични погребения” от Варна, видяни като археологически останки от един изключително богат храмов комплекс, допълват общата картина на икономическия и социалния просперитет на обществото от потъналите

²⁰ Попов, Светлозар. Една хипотеза относно предназначението на гроб № 36 от некропола Варна I. – В: Известия на Съюза на учените – Варна, 2019, с.11-22.;

²¹ Ivanov, I. Die Ausgrabungen des Graberfeldes von Varna. – In: Macht, Herrschaft und gold. Saarbrückenq 1988, стр.50

²² Тодорова Х., „Към проблема за т.нар. „символични погребения от енеолитния некропол Варна I.“ – сп. „Добруджа“, бр. 9, 1992, стр.73;

Варненски енеолитни селища ... Храмовият комплекс се вписва логично в структурата на късноенеолитната протоцивилизация на нашето Черноморско крайбрежие, структура, която познава царската власт, имуществената диференциация и второто разделение на труда с всички съпътстващи го явления.”²³ [17].

Така разбираме, че и Златния Иван, и Х.Тодорова са долавяли наличието на някакъв ритуален център в южната част на некропола и шест от изброените седем богати символични гроба в този център тя свързва не с реални погребения на хора, а на божества.

Типична особеност, наблюдавана единствено при символични гробове, но не при всичките, а само при по-богатите и, която не се открива при нито едно обикновено погребение с останките от скелет, е наличието на тъмна материя по цялото дъно на гробната яма.²⁴ За жалост тази материя не е изследвана и постфактум Х.Тодорова приема, че тя се е получила от разлагането на зле изпечен глинени идол, погребан в гроба. Тук само бихме изказали допускането, черната материя да е от черна пирулозитна боя, ползвана за оцветяване на фината керамика в Причерноморския ареал, преди полирането и изпичането в пещ с редуцна среда ²⁵.

Ако се върнем към казаното, че в богатите символични гробове с тъмна материя по дъното на гробната яма, са били полагани идоли на богове и то по семейни двойки, ще си припомним, че тези гробове по двойки, спазвайки редуването: мъжки – женски гроб, бяха № 1 и № 2, № 4 и № 3, № 5 и № 15. Приемайки идеята на Х.Тодорова за двойките божества, полагани като идоли в близки един до друг гробове, установяваме, че по подобен начин стои положението и с гробове № 270 и № 273, и вероятно с гробове № 271 и № 272. Трите от тях са символични гробове, а четвъртият - гроб № 270 е разрушен, но липсата на кости подсказва, че и той трябва да е бил символичен, подобно на гроб № 1. Всички те съдържат златни артефакти и са разположени наблизо един до друг. Освен това вниманието привличат някои от техните артефакти. Така например гробове № 270 и № 272 съдържат златни антропоморфни амулети, срещани изключително при женски погребения, откъдето можем да съдим, че това са женски гробове. Тогава гробове № 271 и № 273 следва да бъдат мъжки, въпреки, че по техните златни артефакти това е трудно да се каже. При всичките си съмнения обаче не е за пренебрегване обстоятелството, че и четирите тези гроба се намират

²³ Пак там стр.81-82;

²⁴ Пак там Тодорова, Х. Към проблема” стр.73

²⁵ Тодорова, Хенриета. Каменно медната епоха в България. София, 1986, стр.161;

все в близост до двойките символични гробове, за които пише Х.Тодорова ²⁶. В този смисъл, дори и да не са на богове или по двойки, това са също богати символични и заслужават внимание.

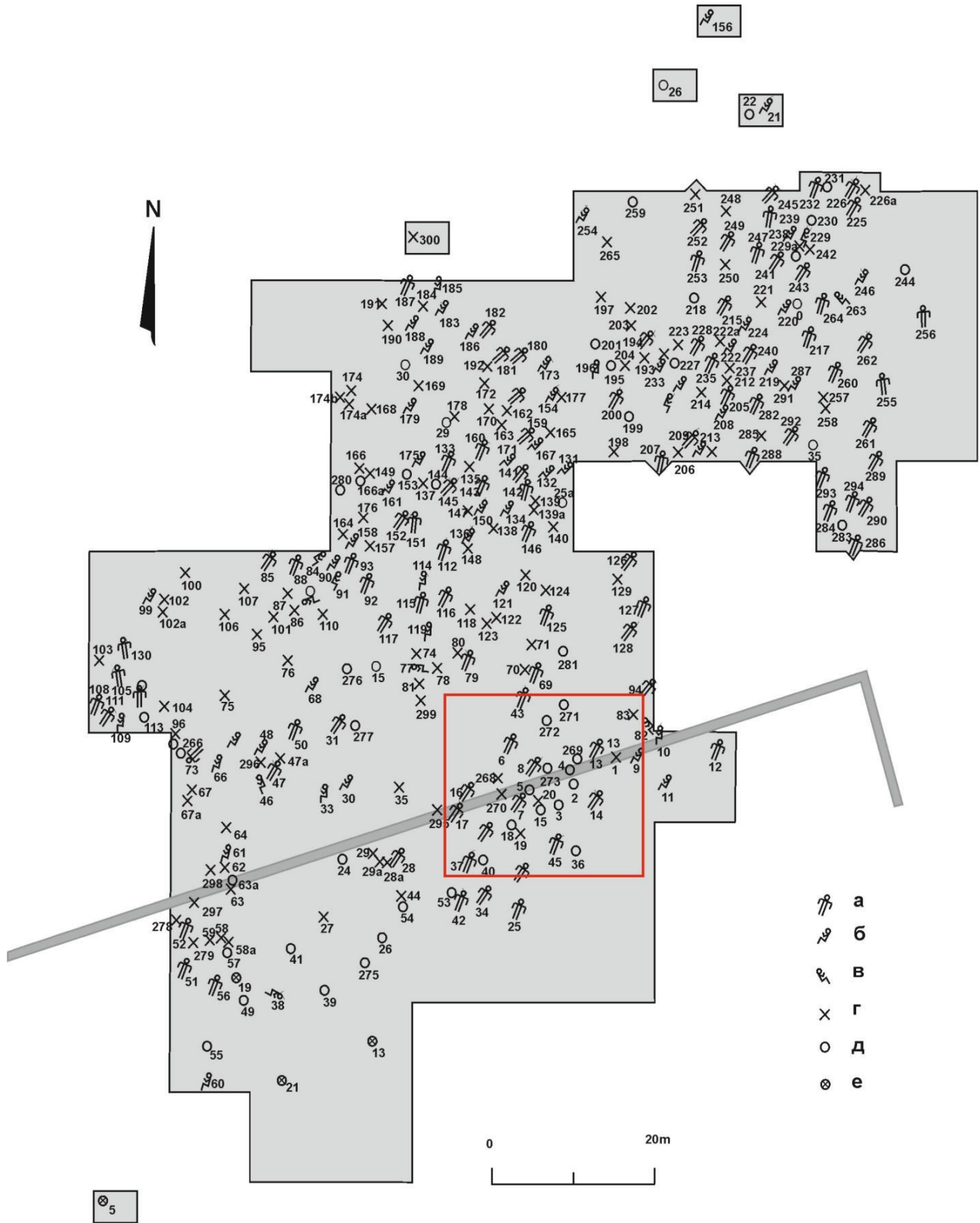
И така, оказва се, че в южния край на некропол Варна I се намират три, а вероятно четири или пет двойки символични гробове на халколитни божества, почитани от населението, обитавало района на днешна Варна. Вгледаме ли се малко по-внимателно ще установим, че в непосредствена близост до тези гробове има и други символични, но освен тях пак тук са „царския” гроб № 43 и странния гроб № 36 – два от четирите най-богати на златни и на незлатни артефакти гробове в некропола. Последното обстоятелство привлича още по-силно вниманието ни специално към този участък и поради това, струва си да го изследваме целия и извън коментираните дотук гробове.

Като цяло в участъка попадат общо 27 гроба и това са гробове с номера 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 36, 37, 40, 43, 45, 268, 269, 270, 271, 272 и 273. Ако се вгледаме в месторазположението на тези гробове, установяваме, че те формират един почти **квадратен** земен участък ²⁷(виж скица №1) ²⁸

²⁶ Попов Св., Янев Я. “Светилището в къснохалколитния некропол Варна I” стр.171-174 , включена в сборник “Халколитния некропол Варна I и златния век - хора, царе и богове”, автор Св.Попов, изд.”Атеа Букс”, 2022г., ISBN:978-619-762-426-7,

²⁷ Пак там;

²⁸ Славчев, Владимир. Варненският халколитен некропол – археологически данни и социално-икономически контекст. – В: Варна – праисторически център на металообработката, под редакцията на Русев, Руси, Варна, 2010, с.18;

Скица №1

Това е важно за нас, защото, разполагайки с тази маркировка, можем спокойно да изключим от изследването си всички останали гробове. Същевременно, като знаем склонността на халколитния балканец към ред и хармония в живота, преклонението му пред природните закони, пред числата и пред географския север, както и уменията му в сферите на земемерството и астрономията, лесно може да си обясним **почти идеалната ориентация на този квадратен земен участък по основните географски посоки**^{29,30}.

Сега нека разгледаме, за какви по вид гробове става дума. Казахме, че в участъка попадат три до пет двойки символични гробове, затова нека продължим със символичните. По-голям интерес представляват останалите символични погребения, които спадат към най-богатите гробове. В интересуващия ни участък символични са гробовете с номера 2, 3, 4, 5, 15, 36, 40, 269, 271, 272 и 273. Същевременно символични гробове има и сред групата разрушени гробове, каквито са гроб № 1 и № 270. Те също са със златни артефакти и с тях общият брой на символичните гробове става 13. От тези 13 символични гроба само един е без златни артефакти (гроб № 269). Впечатлява съдържанието на общото количество злато в тези 12 символични гроба, тъй като възлиза на 3593,6 грама. Или от цялото количество на злато в некропола 5763 гр. златото само в тези 12 символични гроба представлява повече от 62% от всичкото злато.

Освен тези два има и още три разрушени гроба, за които не знаем били ли са и те символични или са обикновени. Налице е и трета група гробове и тя е от реални погребения и това, което прави впечатление е, че всичките, на брой 11, са с трупополагане в изпънато по гръб състояние. Или казано по друг начин в изследвания квадрат от некропола няма нито едно погребение тип хокер, което намираме за показателно.

Ако обобщим дотук, в изследвания квадрант са открити общо 27 гроба, от които символичните са общо 13 и от тях 2 са разрушени. Общо разрушените са 5 гроба, заедно с двата символични, а погребенията с трупополагане в изпънато по гръб положение са 11, като не се открива нито един хокер. Или всичките 27 гроба от квадранта съставляват около 8,8% от изследваните до 1991 г. общо 308 гроба в некропола. Златни артефакти са открити в общо 14 гроба от участъка – дванадесетте символични – два, от които (№ 1 и №270) са разрушени. Но златни артефакти има и в реалните гробове № 6, както и в „царския” гроб №

²⁹ Смоленов Христо и Христо Михайлов. Тайното знание на Черноморската Атлантида, София, 2010, с.21-47.

³⁰ Попов, Светлозар. Халколитната цивилизация Варна, Варна, 2014, 104-139.;

43. Или общото количество на златните артефакти от участъка възлиза на 5138,9 гр., които съставляват 89,1% от златото в целия некропол.

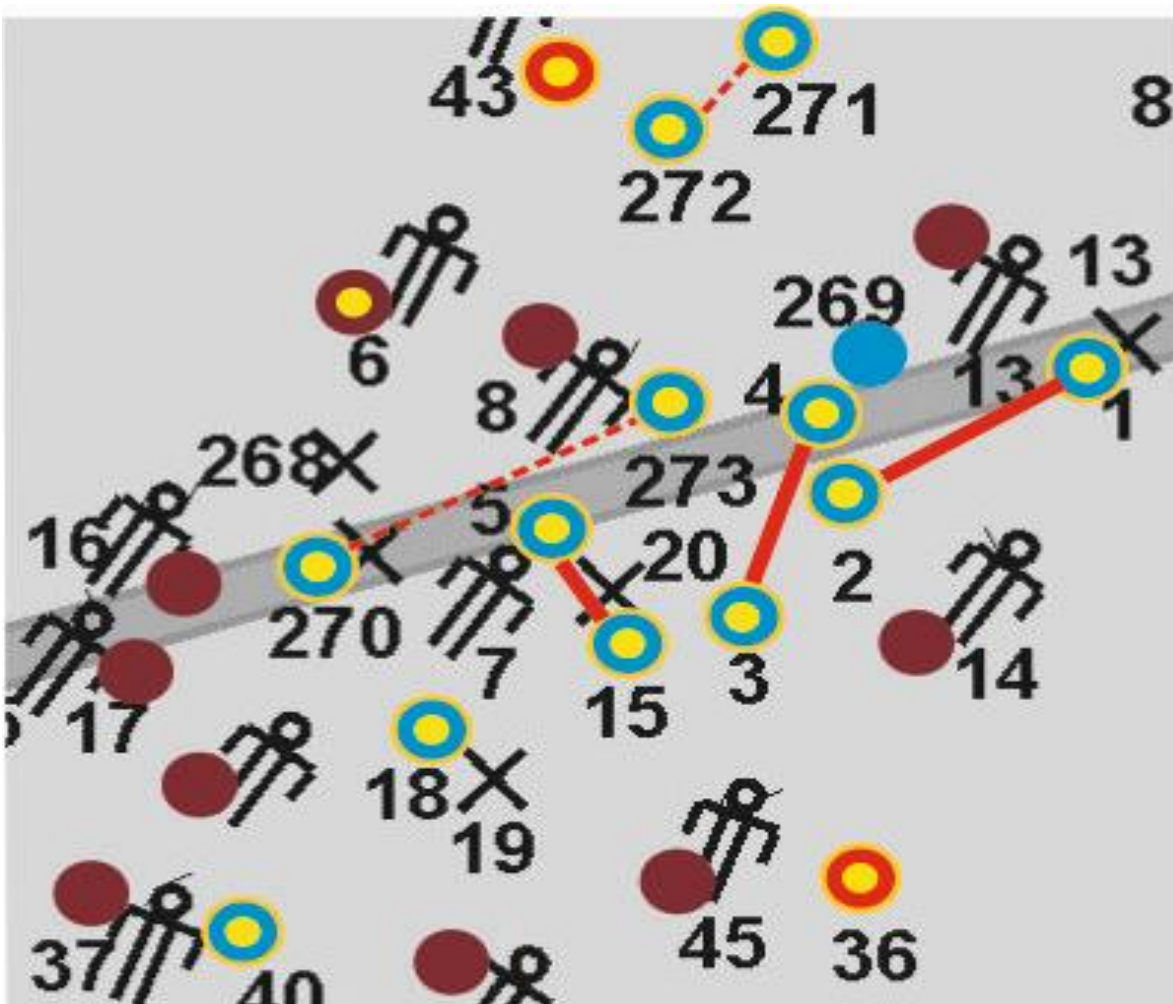
В резюме, казаното илюстрира следната за участъка картина. В него се намират гробовете на три (пет) двойки халколитни божества, както следва – гробове с номера 1 и 2, 4 и 3, 5 и 15, (и възможно на 270 и 273, 271 и 272), което означава общо 10 божества – по 5 мъжки и 5 женски.

Освен тях тук попада и „царски” гроб със скелет - гроб № 43 – категорично свидетелство, че обществото, обитавало района на Варна и ползвало некропола Варна I, е било достигнало до владетелската институция, преди, където и да е на друго място в света в средата на V хил.пр.Хр.³¹ Но тук попада и другият „царски” гроб № 36 на последния владетел. Ние приемаме, че това е последният владетел като отчитаме, че символичните гробове от целия този квадрат са датирани в самия край на културата Варна – фаза Шв, обхващаща периода около 4350-4320г. пр.Хр., но може би най-сериозен аргумент за това е открития антропоморфен амулет тип ранен Бодрогкерестур³², като такъв, появил се съвсем в края на балканския халколит и характерен за последвалия преходен период у нас. На по-долната илюстрация това е амулетът, който е сам, на най-долния ред, с най-широк отвор и едно отворче на израстъка.

³¹ Попов Св., Янев Я. “Светилището в къснохалколитния некропол Варна I” стр.171-174 , включена в сборник “Халколитния некропол Варна I и златния век - хора, царе и богове”, автор Св.Попов, изд.”Атеа Букс”, 2022г., ISBN:978-619-762-426-7,

³² Тодорова Х., „Към проблема за т.нар. „символични погребения от енеолитния некропол Варна I.“ – сп. „Добруджа“,бр. 9, 1992, стр.73;

Скица №2

Легенда към Скица №2: Разположение на гробовете в свещения участък: 1) с кафяво кръгче са белязани реалните гробове със скелети на хора; 2) сини кръгчета – символични гробове; 3) с червен цвят са отбелязани двата “царски” гроба в некропола № 43 и № 36; 4) жълтото оцветяване бележи гробове, съдържащи златни артефакти; 5) червените линии между два гроба бележат семейните двойки божества според Х.Тодорова; 6) а пунктираните червени линии свързват възможни двойки божества по наше мнение.

Както вече посочихме всички гробове с реални погребения са от един тип със скелети положени по гръб в изпънато положение. *“Известно е, че този тип погребения са типични за хората, носители на културата Хаманджия и не се срещат при местното балканско население, погребвано в свито състояние – тип хокер. Също така е известно, че халколитните варненци представляват етнически и в културно отношение смесено*

население – продукт от смесване на причерноморската култура Сава и добруджанската Хаманджия. Първоначално позата по гръб и в изпънато положение се е ползвала почти по равно за мъжете и жените, но в по-късните етапи на култура Варна тя става предимно мъжка.^{33, 34} Във Варненския некропол обаче тя продължава да се среща и при ¼ от жените. Ние не знаем, колко от посочените гробове са мъжки и имало ли е изобщо женски погребения в изследвания квадрат. Затова ще се въздържим от излишни спекулации, но със сигурност тези реални погребения са на хора, принадлежали към старата добруджанска култура Хаманджия. А ние знаем, че тя е носител на иновации, което я прави водеща. Тези хора подновяват солодобива в Провадия и го правят производствен – извън селището в специален център и с нова технология, те са инициаторите на мидената мода, те са хората наложили в Североизточните Балкани първите известни некрополи, първи мореплаватели в Черно море и извън него, а вероятно и първи златари, съдейки от двата най-ранни златни артефакта. Това са хората донесли на Балканите трупологането по гръб, в изпънато състояние и с ориентация север – юг. Те са носителите на кроманьонидния-протоевропеиден антропологичен расов тип^{35, 36, 37}.

Особеностите на археологическите находки, открити в описания квадрат, са направили впечатление, както на Иван Иванов, така и на Х.Тодорова. Ето защо те са търсили начин да обозначат неговият по специален статут. Златният Иван го определя като „ритуален център”, но никой не познава самите ритуали за да го свързва именно с тях, а и ритуалите съпътстват освен погребалната традиция, най-вече живота на човека. Х.Тодорова говори за „храмов комплекс“, но това означава да има построен храм, какъвто очевидно не е имало. Затова по наше мнение понятието „светилище”, като че ли е по-подходящо. Щом има реални погребения, култът към предците прави мястото свещено, но още по-свещено го правят „погребенията” на божества. Обстоятелството, че некрополът е под открито небе не представлява проблем, след като в много ранни култури практиката на светилища под открито небе е добре известна. Затова можем да ползваме понятието „светилище” и по наше мнение то е допустимо и подходящо. Аргумент,

³³ Тодорова Х, “Каменно медната епоха в България.” София, 1986, с.33,116-117,118-119,192;

³⁴ Димов Т., Културата Хаманджия в Добруджа. – В: Сб. Добруджа, 1992, кн. 9, с. 20-34.;

³⁵ Попов, Светлозар. Цивилизация Варна – далечни търговски контакти и културни импулси. – В: Известия на Съюза на учените – Варна, 2014, с.тр.176-211, http://www.su_varna.org/izdanie/2014/KNVn-2014/pdf

³⁶ Попов Светлозар, Загадъчните хаманджийци., Варна, VI-ти Пролетни дискусии, 22-23 април, 2017. www.istor.conf-varna-com

³⁷ Попов, Светлозар. Корабоплаването в праисторията. Варна, 2018, с.119-130.

макар и косвен, да възприемаме това място за свещено, ни дава традицията на древните микенци³⁸, да обсъждат и приемат най-важните си решения, върху гробовете на именитите си предшественици. Така по техните представи те мислили, че черпят от тяхната мъдрост. И можем само да гадаем не е ли тази микенска традиция далечно ехо от делото на създателите на Варненски некропол I. Защото е безспорен факт, че те за първи път в световната история целенасочено обособяват в рамките на сравнително ограничено пространство, погребването на почитаните от тях богове, заедно с най-значимите сред хората.

ИЗВОД

Обобщавайки всичко казано дотук следва да приемем, че участъка на некропола, който разглеждаме има особен статут. Той е разположен в южния му край, има квадратна форма и е ориентиран по основните географски посоки на света. В него се срещат два типа погребения – символични и реални, като всичките реални са по гръб, в изпънато положение³⁹ – погребална поза, наложена на Балканите от носителите на културата Хаманджия още с появата ѝ тук в края на VI хил.пр.Хр. Тук намираме най-богатите на златни артефакти погребения, а откритото в тях злато е почти 90% от общото количество злато в некропола. Тук са уникалните два гроба на местни „царе” - № 43 - на първия, известен в света „цар” и гроб № 36 – на последния „варненски цар” с цялото му семейство, преди напускането на района и отплаването надалече. Но най-представителни са десетте погребения на богове, групирани по семейни двойки. И точно тази последна констатация, допълнена от всичко, казано по-горе, придава на този сакрален участък характера на уникално светилище. Той става символ на богатия трудов живот на халколитния балканец с неговите изумителни познания за света и символ на вярата му в боговете.⁴⁰ Тук намира покой първият земен „цар” и цялото царско семейство на последния, преди отплуването. Тук са „погребани” и глинените идоли на боговете, почитани от общността. А златните бичета от гробове № 26 и № 36 определят тотема, почитан от хората, обитавали Варненския залив.

³⁸ Периода на възникване, разцвет и западане на микенската цивилизация е 2100г.пр.н.е. – 1200г. пр.н.е..Виж „гробен кръг А”, мястото където е открита златната маска на „Агамемнон” при археологическите разкопки на Микена;.(б.а. Я.Я.)

³⁹ Попов Св., Янев Я. “Светилището в къснохалколитния некропол Варна I” стр.175-176, включена в сборник “Халколитния некропол Варна I и златния век - хора, царе и богове”, автор Св.Попов, изд.”Атеа Букс”, 2022г., ISBN:978-619-762-426-7,

⁴⁰ Пак там

Това безспорно е най-представителната част на некропола и забележете, тя е събрала ведно тленните останки на хора, на първите „царе” и на техните богове, „погребани” под формата на глинени идоли и по семейни двойки. И всичко това придава свещения характер на този участък, поради което намираме за подходящо този участък да наричаме „СВЕТИЛИЩЕ“.

Надяваме се, че научният принос на тази хипотеза ще бъде и в помощ на практическото решаване на въпроса за бъдещата социализация на гробовете от Варненския некропол I. Очевидно е, че проектът за социализация едва ли би могъл да обхване всички разкрити гробове, а намираме, че това не е и нужно. Откриването на логиката на концентрацията на най-богатите реални и символични погребения в очертания квадрат, предопределяща смисъла и значението му като свещено място, всъщност ни дава и възможността за най-ярка представа за живота и вярванията на първите цивилизовани балканци.

Убедени сме, че именно този свещен и ограничен по площта си участък следва да бъде реконструиран за социализацията на златния некропол Варна I.

Нека да го върнем към нов живот!

Нека своевременно да бъдат предприети действия от Община Варна за обявяването на конкурсите за проекти за социализация и дано изложените тук аргументи, мотивират решаващия орган при изготвянето на заданието за проектиране. Това ще даде шанс да се потърси финансиране от фондовете на ЕС в подкрепа на културно историческото наследство.

Дължим това усилие на паметта на хората, създали първата в света цивилизация, дължим го на страната си и на световната общественост!

За пример на поколенията!

В прослава на българската земя!

За гордост на всички българи!

За да знаят децата ни истината за нашата Родина и да я носят с чест и отговорност ЗАЩОТО ПЪРВАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ В СВЕТА СЕ Е СЪСТОЯЛА ТОЧНО ТУК ВЪВ ВАРНА!

ЛИТЕРАТУРА:

Аврамова, Мая. Мит, ритуал и злато на една „несъстояла се цивилизация”. – В: Иванов, Иван и Мая Аврамова. Варненски некропол. Библиотека „Виртус”, София, 1997, с.7-10.

Димов Т., Културата Хаманджия в Добруджа. – В: Сб. Добруджа, 1992, кн. 9, с. 20-34.;

Иванов, Иван. Варна и раждането на европейската цивилизация. – В: Иванов, Иван и Мая Аврамова. Варненски некропол. Библиотека „Виртус”, София, 1997, с.21-23.

Йорданов, Йордан и Георги Маринов. Археологическо проучване на костния материал от раннохалколитните гробове до град Варна. – В: ИНМВ, 1978, с.94-100;

Манолакакис, Лорънс. Функцията на големите пластини от Варненския некропол. – Археология. 2002, № 3, с.5-17.

Маринов, Георги. Предварителни резултати от анатомичното проучване на костите от Варненския некропол. (гробове № 1 - №179). В: Варна – праисторически център на металообработката, под редакцията на Русев, Руси, изд. „Данграфик”, Варна, 2010, с.33-56.

Попов, Светлозар. Халколитната цивилизация Варна, Варна, изд. „Данграфик”, Варна, 2014, 104-139.

Попов, Светлозар. Цивилизация Варна – далечни търговски контакти и културни импулси. – В: Известия на Съюза на учените – Варна, 2014, с.78-87, http://www.su-varna.org/izdanie/2014/KNVn-2014/pp_78_87.pdf

Попов, Светлозар. Загадъчните хаманджийци., Варна, VI-ти Пролетни дискусии, 22-23 април, 2017. www.istor.conf-varna-com;

Попов, Светлозар. Корабоплаването в праисторията. Варна, 2018, с.119-130. (сам съм си издател)

Попов, Светлозар. Една хипотеза относно предназначението на гроб № 36 от некропола Варна I. – В: Известия на Съюза на учените – Варна, 2019, с.11-22.

Попов, Светлозар. Халколитният некропол Варна I и Златният век – хора, царе и богове. изд. „Атеа Букс”, София, 2023, с.12.

Попов Св., Янев Я. “Светилището в къснохалколитния некропол Варна I” стр.162-177, включена в сборник “Халколитния некропол Варна I и златния век - хора, царе и богове”, автор Св.Попов, изд.”Атеа Букс”, 2022г., ISBN:978-619-762-426-7,

Славчев Владимир. Варненският халколитан некропол е по-стар от предполагаганото. Интервю в Радио Варна. 30.01.2018.

Славчев, Владимир. Варненският халколитен некропол – археологически данни и социално-икономически контекст. – В: Варна – праисторически център на металообработката, под редакцията на Русев, Руси, изд. „Данграфик”, Варна, 2010, с.18-21.

Смоленов Христо и Христо Михайлов. Тайното знание на Черноморската Атлантида, изд. MARGOART, София, 2010, с.21-47.

Тодорова, Хенриета. Каменно медната епоха в България. София, 1986, с.193-196.

Тодорова, Хенриета. Към проблема с т.нар. „символични погребения” от енеолитния некропол Варна I. – В: Добруджа (9)1 1992, с.73.

Ivanov, I. Die Ausgrabungen des Graberfeldes von Varna. – In: Macht, Herrschaft und gold. Saarbrückenq 1988, 52-58;

В-к. „Народно дело”, 21.09.2010 г. Златният некропол – частна собственост взел го е шефа на ”Водно стопанство” АД – Иван Маринов <http://www.narpdnodelo.bg/news.php?news=46654>;

Росица Колева. Некрополът вече е частен – в <http://pozvanete.bg/news.php?id=73960&lpa=3>